

In allerlei soorten en maten
en volgens de toen heersende mode

Grotten op buitenplaatsen I

DOOR: JAN HOLWERDA

Grotten maken al eeuwenlang deel uit van onze tuinkunst en ook van onze buitenplaatsen. De schelpengalerij of -grot van kasteel Rosendaal (Rozendaal) en de grot van Sonsbeekpark (Arnhem) zullen mogelijk direct te binnen schieten. Maar ook andere invullingen van 'grotwerk' kwamen voor en bestaan soms nog. Deze bijdrage beoogt niet uitpuittend te zijn, maar wil een aantal vormen en typen naar voren brengen, met name aan de hand van contemporaine citaten die betrekking hebben op vormgeving, aankleding en beleving.

Ansichtkaart met de schelpengalerij bij kasteel Rosendaal, Coll. Gelders Archief, Arnhem.

Grotwandontwerp in maniëristische stijl door Jacques de Gheyn II, Coll. British Museum, London.

Grotten

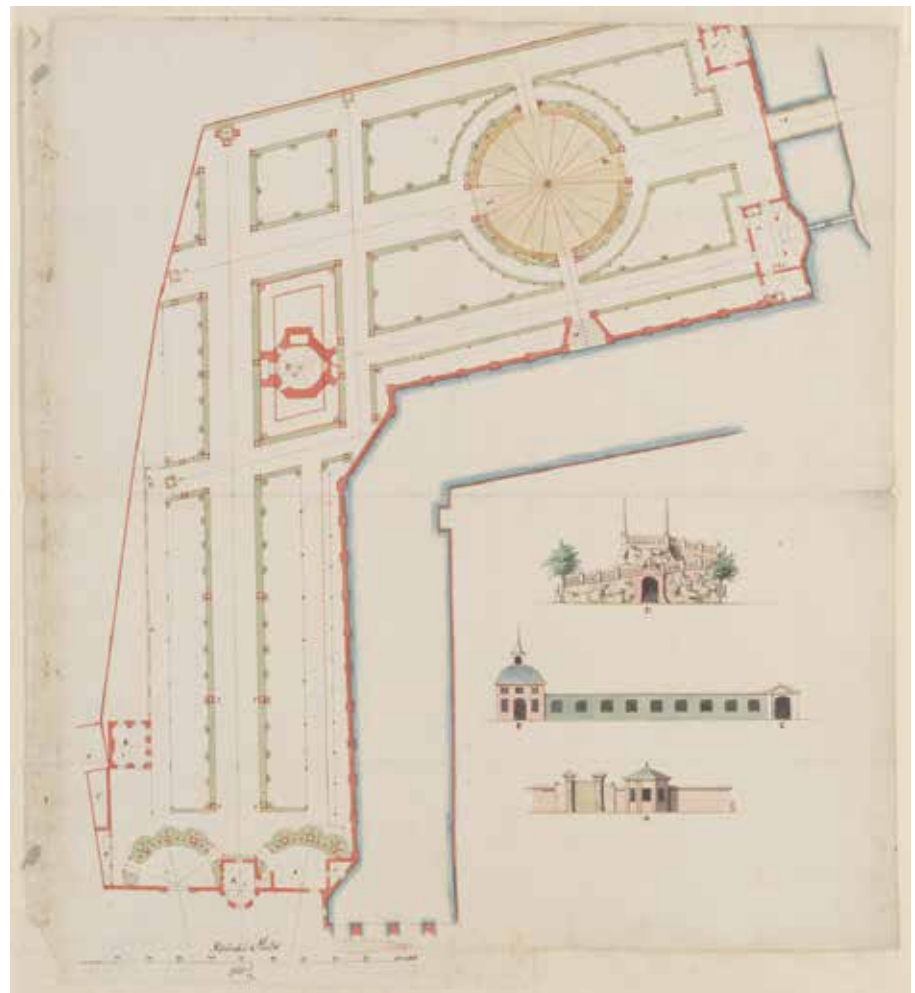
Van Dale geeft aan dat een grot een 'door de natuur gevormde onderaardse ruimte' is. Deze hedendaagse betekenis laat geen ruimte voor de grotten op Nederlandse buitenplaatsen, want zelfs de Nederlandse mergelgrotten zijn kunstmatig. En ook de bovengenoemde voorbeelden passen niet in de tegenwoordige betekenis van het woord. Toch vormen woordenboeken, zij het toenmalige versies, een mooie ingang tot het fenomeen grotten op de buitenplaats. *Het Nieuw groot woordenboek der Nederlandsche taal* van Bomhoff uit 1858 geeft een bij het ontwerp passende verbreding. Een grot is 'een door kunst vervaardigd hol in

een waterkom, cascade of fontein. De grotwerker was waarschijnlijk van oorsprong een stucwerker. Als zelfstandig ambacht zal het vervolgens al snel van vader op zoon en van leermeester op leerling zijn overgegaan. De mate-

rialen, iets als de in het navolgende citaat genoemde 'steenlijm', maar ook notie van water en watersystemen ten behoeve van de fontein, bedriegertjes en cascades vereisten specifieke vakkennis.

Grotten waren plekken voor rust, bezinning en verkoeling

lusthoven, welks wanden met steentjes, schelpen, mos, enz. onregelmatig belegd zijn', grotwerk is 'kunstig werk ter versiering eener grot' en een grotwerker is een 'm. [man] die grotwerk maakt' (1858). De benaming grotwerk staat zowel voor het materiaal als voor de toepassing, en denk bij dat laatste niet alleen aan 'overdekte ruimten' maar ook aan bekleding van een muur en omlijsting of versiering van

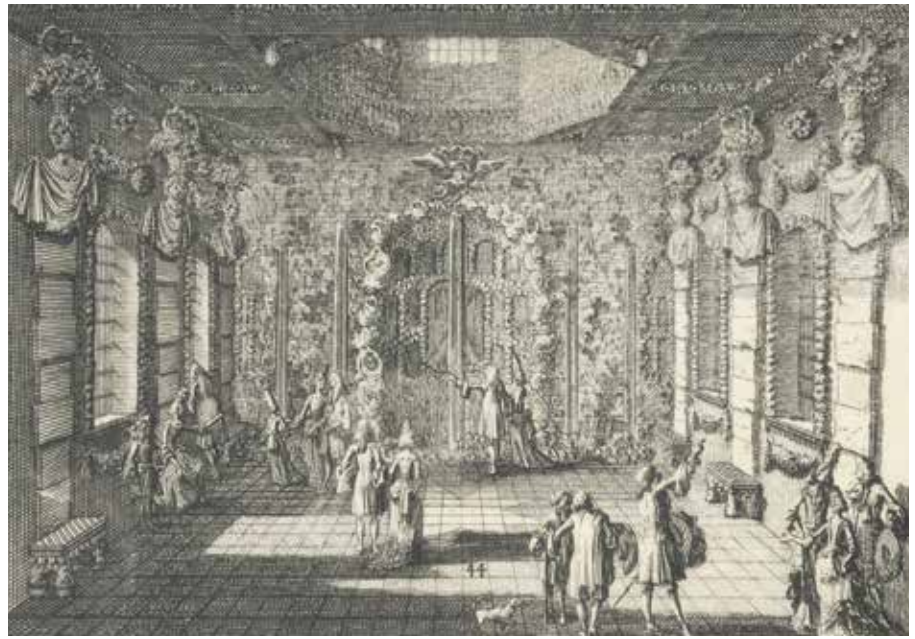

Plattegrond met de grot in de tuin bij het huis van Johan Maurits van Nassau-Siegen te Den Haag (tegenwoordige Mauritshuis), Coll. Museumslandschaft Hessen Kassel, Kassel.

De Romeinen, en anderen voor hen, kenden al grotten in hun tuinen; Plinius de Oudere schreef er al over (voor 79). Eeuwen later moedigde de Italiaanse renaissance architect Alberti de aanleg van grotten naar Romeins voorbeeld aan en gaf hij aanbevelingen voor te gebruiken materialen (1485). En vanuit Italië zal de grot als 'tuinfenomeen' zijn weg naar Noordwest-Europa hebben gevonden, via de al dan niet vertaalde architectuurtraktaten en als Grand Tour ervaring. Maar ongetwijfeld liep de route ook via Frankrijk en het Franse hof, en via bijvoorbeeld Heidelberg en Salomon de Caus. Met allen had de Nederlanden banden en in tuinen en tuinaankleding was navolging. Grotten waren plekken voor rust, bezinning en verkoeling, dat laatste zeker in Zuid-Europa. Maar het waren ook mysterieuze plekken, met name die met de 'groteske' invullingen van de renaissance.

Totstandkoming

Meer informatie over grotten en de totstandkoming ervan staat in een laatste aan te halen woordenboek: het *Huishoudelijk woordenboek* van Chomel. Hier wordt gesproken over het voorkomen in 'plaisier tuinen', de materialen worden geduid, 'steen-lijm' houdt alles bijeen en een kleine fontein of waterval maakt het helemaal af: 'In nabootzing

Interieur van de Ganimeses grot op Sorghvliet ten tijde van Bentinck, Coll. Haags Gemeentearchief, Den Haag.

van de natuurlijke grotten, worden in voornaame plaisier tuinen en elders ook kunstige grotten toegestelt...'. 'Ze worden van binnen gewoonlyk met allerlei verschillig gekleurde steenen, schelpen, coraalen, mos, en andere dingen te zamengesteld, welke met een harde steen-lijm in allerlei grottesche gedaantens tegens de wanden en elders aan en op malkanderen bevestigd worden, zodanig, dat ze iets ruws,

dat echter niet onaangenaam op het gezigt is, en de natuur evenaart, vertoonen, maar de aangenaamheid der grotten zal nog veel grooter zijn, als er kleine fonteinen of water-vallen in gepracticeert worden...' (1778)

Grotten brengen echter niet alleen lusten, maar ook lasten met zich mee. Helemaal als er alleen maar gemikt is op het fraaie eerste plaatje en niet op duurzaamheid, iets dat tot op de dag van vandaag op allerlei terreinen herkenbaar is: 'Men vind in onze Nederlanden, inzonderheid in Holland en Gelderland, ook hier en daar bij vermoogende liefhebbers fraaije grotwerken in het klein, die zeer wel uitgevoerd zijn; maar deeze grotwerken zijn in het algemeen kostbaar, en het is jammer, dat ze zo ligt aan het bederf onderhevig zijn, inzonderheid die voor de opene lucht bloot staan; dog het welke hoofzaakelyk van de steen-lijm kooft, welke de makers deezer konst-werken, of niet wel weeten te bereiden, of wegens de kosten verwaarloozen, zig dikwils vergenoegende, als het voltooide werk zig in den beginne maar fraai vertoont; hoe het zij, deeze grotwerken lijden het grootste gevaar in harde winters van de vorst; weshalven men dezelve als dan ook gewoonlyk met stroo dik overdekt ... om de vorst daar van af te weeren...' (1778).

De grot van Sorghvliet met Neptunus erop prijkend, ten tijde van Jacob Cats (uit J. Cats, *Ouderdom, buyten-leven, en hofgedachten, op Sorgh-vliet*, 1655)

In de zeventiende eeuw

Het Buitenhof in Den Haag, de tuin van Maurits van Oranje gelegen tegen het stadhoudelijk kwartier, is een vroeg en mogelijk het vroegste voorbeeld van een grotwerk in Nederland. Hendrick Hondius verbeeldde de tuin in 1622 in plattegrond, perspectief en vogelvlucht. Het was een geometrische of misschien beter gezegd een wiskundige tuin opgebouwd uit rechte hoeken, vierkanten en cirkels. Aan de zuidzijde van deze tuin bevond zich een galerij. Volgens Hondius kende deze galerij zestien bogen, drie met een 'huysinge', vier met het 'vogel-huys' 'ende negen bogen is de gallerije, daer een grotte inne gemaect wort, die seer konstich ende vercierlijck geordonneert wort, met springende waterwerken daer inne' (1622). De 'grotte' betrof een muur met grotwerk met een langwerpige waterbak aan de voet. Jacob de Gheyn (II) was volgens Constantijn Huygens verantwoordelijk voor onder andere de galerij en versieringen naar 'Italorum exemplo' (Italiaans voorbeeld) en zijn zoon Jacob de Gheyn (III) voltooide het werk. Een afbeelding van de grotwand kennen we niet, maar van De Gheyn (II) zijn twee ontwerptekeningen in een maniëristische stijl bekend die bedoeld moeten zijn geweest voor de 'grotte'.

Het Buitenhof werd na de dood van Maurits van Oranje onder zijn halfbroer Frederik Hendrik voltooid. Onder

De wanden waren gedecoreerd met schelpen, koralen en '39 spiegelglazen' en er was een kachel

de laatste bleef het niet bij dit grotwerk alleen. Zo kenden Noordeinde (Den Haag), Ter Nieuburch (Rijswijk) en Honselaarsdijk (Honselersdijk) ook grotwerk. Op een vogelvlucht van Ter Nieuburch, getekend door Rietkessler (1697) staat een muur tussen twee tuindelen; 'la grotte' valt er onder te lezen. Het is een muur met onderbrekingen van traliwerk, waardoor een visuele verbinding bestaat tussen de oranjerietuin en de grote tuin achter het hoofdhuis; op de tussenliggende muurdelen is sprake van grotwerk. Betalingen uit de jaren 1639-1653 geven meer inzicht in materiaal en kosten. Er wordt gesproken over 'Indiaensche hoornen ende schelpen' om gebruikt te worden 'aen 't grotwerck' (1639), en 'ses hondert gul. ... [voor] ... 14 barcken met schelpen [vermoedelijke ook voor de paden], eenige tacken corael ende swerte keyen ... tottet maken vande grotte' (1640). En zelfs steen uit Italië: 'twaelff hondert zeventhien Car. Gulden thien stuyvers ter sake vanden fonteynsteen ... tot Tivoli buijten Roomen ... tottet maecken vande grotte' (1640). Ook hier was sprake van waterwerken: 'ach-

tien hondert dertich Car. Gul. Negensts over loot, pijp ende fonteynwerck ... aende Grotte' (1641). Latere posten hebben mogelijk betrekking op reparaties of uitbreidingen met 'verscheyden liphooornen, belhoornen ende perlmr hoornen' (1646). Tot slot komt in meerdere rekeningen de 'fonteynner' dan wel 'grottier Joseph Dinant' voor. In 1653 krijgt hij 'drie duysent car. Gul. ... toegevoegt ... [voor het] maken van de grotten Rijswijck, Honsholredijck ende elders' (1653). (Ter vergelijking van de verschillende bovengenoemde posten: een tuinknecht verdiende in de eerste helft van de zeventiende eeuw 50 tot 60 Carolus gulden per jaar plus kost en inwoning.)

Ook in bredere, lees stadhoudelijke, kring was sprake van grotten of grotwerk. Denk aan die in de tuin bij het huis van Johan Maurits van Nassau-Siegen (Den Haag) of die op Sorghvliet (Den Haag) van Jacob Cats en later Hans Willem Bentinck.

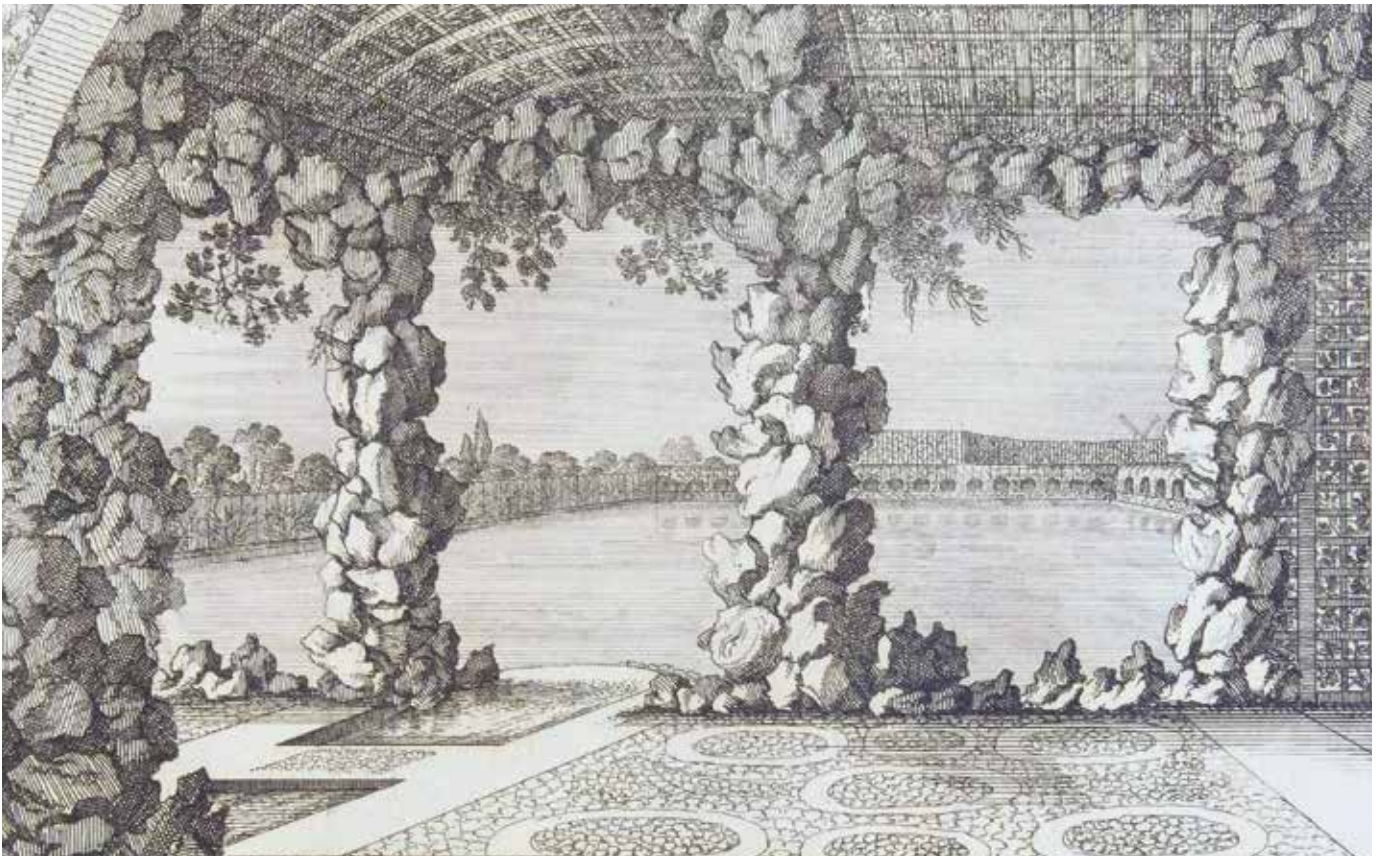
Na een eerste aanleg rond 1636 werd de tuin bij het Haagse huis van Johan Maurits van Nassau-Siegen in 1668 vernieuwd. Deze vernieuwing is zichtbaar op een tekening van Maurits Post met een plattegrond en enige opstanden. Een daarvan is die van de grot. Deze kende een eenvoudige poort die toegang gaf tot een achthoekige ruimte met twee schietsleufachtige vensters. De wanden waren gedecoreerd met schelpen, koralen en '39 spiegelglazen' en er was een kachel. Deze warmtebron had nadelige invloed op het grotwerk, want als snel was Post 'doende inde grodt al waer door de groote warmte veel schillekens als hoornee af vallen ende verschijde ons mankeeren' (1673).

Rond 1700

Niet veel later verhuisde het grotwerk naar Sorghvliet. Het was Van Nassau-Siegen namelijk ter ore gekomen dat 'den Heere Bentinck geintentioneerd is, tot

De schelpengrot op Paleis Het Loo, met binnen- en buitenvolière, Coll. Paleis Het Loo, Apeldoorn.

Gezicht van onder de grotte over de vijver van Hof te Dieren, Coll. Gelders Archief, Arnhem.

cieraat van Sorghvliet eene grotte te laeten maecken'. Dit was reden om 'heere Bentinck [met] onse vraeije grotte in ons Tuijn huijs in den Haeg staende te Vereeren' (1679). Eerder, onder Cats, kende Sorghvliet al een Neptunusgrot. Deze was als vogelkooi ingericht, versierd met horens, schelpen en zee gras en bovenop prijkte de zee god Neptunus. Onder Bentinck kreeg Sorghvliet een nieuwe aanleg, met ook nieuwe grotten. Een daarvan was de Ganymedesgrot. Deze was van voren open, beide zijkanten waren

Met de Ganymedesgrot zijn we aangeland bij de periode van stadhouder, later koning-stadhouder, Willem III en zijn kring. Op Het Loo had koningin Mary een kleine grot, direct aan de Koninginnetuin. Een rekening aan 'fonteinmaker' Rutger van Cleeff zegt: 'om intecopen alrehanden schelpen en zeehoorns nodigh tot het maken van de grotte 315 gl. 0 st' (1691). En Walter Harris, de lijfarts van Willem III, schreef: '...there is a fine grotto, consisting of the roots of trees, flints,

ten waren echter niet onder de indruk: 'Die Grotte unter dem Hause ist klein, und eben nicht viel besonders.' (1710).

Naast Het Loo bezat Willem III ook Hof te Dieren (Dieren). Hier bevonden zich een Venusgrot en een grot aan de rand van de lage vijver. De laatste kan worden beschouwd als een imitatie van een onderaardse holte van rotsen, en tussen de pilaren van rotsblokken door had men uitzicht op een van de vijvers. In reisverslagen wordt het woord grotten gebruikt, zonder verdere details. Alleen ene Pieter Beelaerts van Blokland wijkt af door te spreken over 'grothuisjes' (1780).

Aan dezelfde Veluwezoom bevindt zich kasteel Rosendaal, eens eigendom van Jan van Arnhem, vriend en vertrouweling van koning-stadhouder Willem III. Ook zijn park kende grotwerk en meerdere grotten. Daar waar nu de schelpengalerij te vinden is, bevond zich ten tijde van Van Arnhem een eerder exemplaar. De predikant Johannes d'Outrein schetst dit in zijn hofdicht:

'Waar ben ik? op het land of een der zeespelonken?'

verdeeld door kariatiden (vrouwenbeelden als pilaar) met er tussen ramen en de achterwand bestond uit een fontein te midden van grotwerk, schelpen en spiegels. Spiegels in grotten vermenigvuldigden niet alleen hetgeen men zag, maar zorgden door reflectie ook voor (meer) licht.

and shells, disposed in a rough grotesco manner, and in one corner of this grotto there is an aviary ... is paved with black and white marble ... there being two fountains ... The sides are embellished with divers sorts of shells' (1699). De Duitse gebroeders Von Uffenbach die Het Loo in 1710 bezoch-

'Waar ben ik? op het land of een der zeespelonken?

Soo sie ik het alom met zeegewassen pronken

Met schelpen, paarlemoer, zee horens en koraal:

't Lykt alles naa de zee, dogh vol van konst en praal'

als de nu nog bekende 'bedriegertjes'). Rond 1730 kwam op deze hoogte de nog bestaande schelpengrot, nu aangeduid als schelpengalerij, tot stand. Dit is was een grotwerk bestaande uit een beklede wand van 34 meter met zes nissen, in het midden een grote cascade en aan de uiteinden grotten

Van het bestaan van de schelpengalerij waren ze zich ook bewust, maar echt gezien hebben ze dit werk niet, omdat zij 'ander schoon Grotwerk ongezien moesten passeeren, dewyl dit nog als in zyn winter gewaad, en met planken overdekt was...' (1799).

Na het opendraaien van een kraan sloot een watergordijn de grot af

Voor de ingang van de grot lagen de stroomgoden Thetis en Neptunus, rondom de ingang was grillig rots- of grotwerk en de grotwanden waren bekleed met de al genoemde 'zeegewassen'. Na het opendraaien van een kraan sloot een watergordijn de grot af, en in de vloer en wanden zaten spuitertjes die voor vermaak zorgden (net

(kabinetten). Het is hier waar de winterse aankleding uit het woordenboek van Chomel naar voren komt. Het echtpaar Scheltema-van Nijmegen verhaalt uitvoerig over een bezoek dat zij aan Rosendael brachten. Ze noemen de fonteinen en cascades, maar 'door de afwezenheyd des Hr van Rozen-daals [was] dit alles buiten werking'.

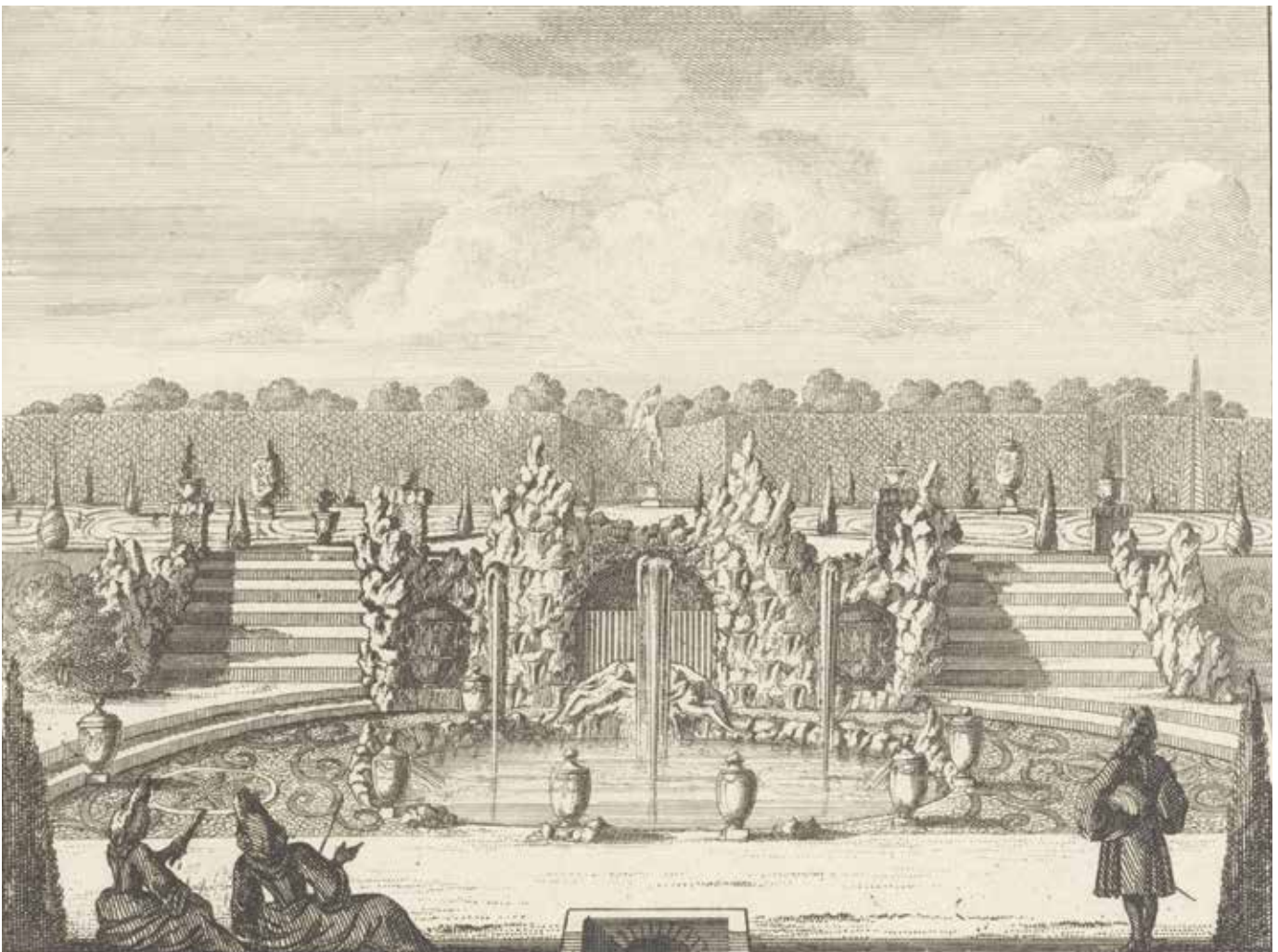
Het laatst genoemde echtpaar reisde in een periode waarin vormen van grotwerk als op Rosendael ouderwets waren. De landschapstijl was al vol in de mode en grotten kregen een andere vorm, aankleding en beleving. Daarover meer in een volgende bijdrage.

Verder lezen:

V. Bezemer Sellers, *Courtly gardens in Holland 1600-1650*, 2001

J.C. Bierens de Haan, *Rosendael, groen hemeltjen op aerd*, 1994

J.D. Hunt en E. de Jong (red.), *De Gouden Eeuw van de Hollandse Tuinkunst*, 1998

Grotte en fontein van Rosendael, boven by de vergulde fortuin, ets, tussen 1675-1711, Coll. Rijksmuseum, Amsterdam.